KERKENVISIE
GEMEENTE AA EN HUNZE

COLOFON

Fase 1 en fase 2 van de kerkenvisie is uitgevoerd in opdracht van gemeente Aa en Hunze.

Auteurs

Sylvia Pijnenborg	directeur BOEi
Menje Almekinders	adviseur cultuurhistorie
Marja Mentink	ontwikkelingsmanager

BOEi
Postbus 2641
3800 GD Amersfoort

Bezoekadres:
Lieve Vrouw ter Eem Klooster
Daam Fockemalaan 22
3818 KG Amersfoort

Tel: 033 760 0660
E-mail: info@BOEi.nl

VOORWOORD

"Aa en Hunze is een aantrekkelijke woongemeente waar het buitengewoon goed leven en recreëren is, met een levendige, zorgzame en innovatieve samenleving in een robuust landschap: Aa en Hunze Buitengewoon!" (Aa en Hunze Buitengewoon - Herijking Strategische Toekomstvisie gemeente Aa en Hune)

Een Kerkenvisie voor onze kerkgebouwen, omdat de kerkgebouwen in Aa en Hunze een wezenlijke bijdrage leveren aan onze woongemeente en samenleving. Kerkgebouwen zijn daarmee van belang voor onze gemeente.
De gemeente Aa en Hunze telt zestien (voormalige) kerkgebouwen. Zeven daarvan zijn nog eigendom van een kerkelijke gemeente en in gebruik voor kerkdiensten. Twee kerken zijn eigendom van stichting Oude Drentse Kerken en hebben een open functie van en voor het dorp. De overige zeven kerken zijn particulier eigendom en hebben een andere functie gekregen.

Kerkgebouwen zijn het waard om te behouden, omdat een kerkgebouw niet zomaar een gebouw is. Kerkgebouwen hebben een bijzondere uitstraling en zijn bepalend voor het dorpsbeeld. Het zijn ook belangrijke markeerders in het robuuste landschap, die de meeste inwoners van Aa en Hunze belangrijk vinden. En kerkgebouwen hebben daarbij, naast een religieuze betekenis, ook een culturele-, maatschappelijke, toeristische en kunsthistorische betekenis. Of het zijn fijne woon- of werkomgevingen. Graag willen we dit doorgeven aan onze volgende generaties. Daarom is het opstellen van deze kerkenvisie belangrijk.
Gebleken is dat de instandhouding, het behoud van de kerkgebouwen, door verschillende oorzaken problematisch kan worden voor eigenaren. De rijksoverheid heeft daarom een subsidieregeling vastgesteld voor het opstellen van een duurzaam toekomstperspectief voor religieus erfgoed, een zogenaamde kerkenvisie.

Ook onze gemeente krijgt vragen van kerkbesturen en eigenaren die verband houden met de toekomst van het kerkgebouw. We hebben daarom contact gezocht met kerkbesturen en -eigenaren en hebben waardevolle gesprekken gevoerd.
We maken met deze Kerkenvisie Aa en Hunze inzichtelijk hoe groot de instandhoudingsproblematiek in onze gemeente is. Wat kerken nodig hebben en voor welke uitdagingen ze zich gesteld zien. Maar ook welke kansen ze zien. De Kerkenvisie Aa en Hunze helpt ons zo kerkbesturen en -eigenaren te ondersteunen om op tijd te anticiperen op veranderende maatschappelijke- en kerkelijke ontwikkelingen die gevolgen kunnen hebben voor de instandhouding van het (voormalig)kerkgebouw.

Ivo Berghuis, wethouder

INHOUDSOPGAVE

1. AANLEIDING EN OPDRACHT KERKENVISIE AA EN HUNZE **1**

2. PROCES EN LEESWIJZER **2**

2.1 Proces
2.2 Leeswijzer

3. SAMENVATTING EN ANALYSE GESPREKKEN **3**

3.1 Deelnemende kerken
3.2 Samenvatting gesprekken
3.2.1 Cultuurhistorische gebouwen en bijzondere kwaliteiten
3.2.2 Gebruik van de kerken
3.2.3 Onderhoud
3.2.4 Inkomsten
3.2.5 Uitdagingen
3.2.6 Informatiebehoefte
3.3 Analyse gesprekken
3.3.1 Analyse kerken met kerkelijke functie
3.3.2 Analyse kerken met nieuwe functie

4. NABESCHOUWING EN VOORUITBLIK **16**

4.1 Samenvatting
4.1.1 Behoeften invulling vervolg
4.1.2 Uitdagingen en adviezen opgesomd
4.2 Context gemeente Aa en Hunze
4.2.1 Aanduiding 'Karakteristieke gebouwen'
4.2.2 Trends ontwikkeling dorpen
4.3 Kerkspecifieke thematiek
4.3.1 Financieel
4.3.2 Duurzaamheid en energieverbruik
4.3.3 Bestuursvormen kerken
4.3.4 Protestantse Kerk Nederland

5. FASE TWEE – VERDIEPING **22**

5.1 Samenvatting
5.2 Bijeenkomst gemeente Aa en Hunze
5.3 Bijeenkomst kerkeigenaren

BIJLAGE

Kerkenpaspoorten

1. AANLEIDING EN OPDRACHT KERKENVISIE AA EN HUNZE

Gemeente Aa en Hunze bestaat uit 35 dorpskernen. Er is lintbebouwing op het veen, en er zijn brinkdorpen op het zand. De gemeente hecht waarde aan de cultuurhistorische beleving van de regio, waar de kerken een belangrijk onderdeel van uitmaken. Om deze reden heeft gemeente Aa en Hunze opdracht gegeven om in gesprek te gaan met kerkbesturen om zo de situatie rondom instandhouding van de kerkgebouwen in kaart te brengen, een zogenaamde kerkenvisie. De gemeente wenst nadrukkelijk álle kerken hierin mee te nemen, ook de kerken die niet meer in deze hoedanigheid in gebruik zijn, voor een breed inzicht in de huidige situatie en toekomstscenario's.

De gemeente verwacht dat een proces om te komen tot een kerkenvisie een mooi aanknopingspunt vormt om het gesprek met kerkbesturen aan te gaan, om hen een stap verder te helpen in het proces van het komen tot een duurzaam toekomstperspectief. Onderdeel daarvan is het in beeld krijgen in welke mate de instandhoudingsproblematiek in Aa en Hunze aan de orde is, en waar de behoefte ligt van de kerkbesturen in ondersteuning. Daaropvolgend wil de gemeente onderzoeken welke rol en stappen de gemeente zelf kan nemen omtrent de instandhouding van kerkgebouwen. Tevens ziet ze kansen om met dit proces bijvoorbeeld de samenwerking te faciliteren, te bevorderen en te ondersteunen, tussen kerkbesturen onderling en tussen kerkbesturen en besturen van verenigingen Dorpsbelangen.

Minister Van Engelshoven van OCW stelde in de periode 2019-2021 circa 3 miljoen euro per jaar beschikbaar voor het opstellen van integrale kerkenvisies. De middelen, in de vorm van een decentralisatie-uitkering, werden beschikbaar gesteld aan gemeenten die van plan zijn om zo'n integrale kerkenvisie op te stellen. Elke Nederlandse gemeente kon eenmalig in de periode 2019-2021 een aanvraag indienen. Het doel van de kerkenvisie is een bijdrage te leveren aan de duurzame instandhouding van kerkgebouwen.

In gemeente Aa en Hunze zijn 16 kerkgebouwen gelegen. Daarvan zijn er 9 rijksmonument, 1 provinciaal monument, 2 hebben aanduiding 'karakteristiek' en 4 hebben geen monumentale status. Een deel hiervan is niet meer in gebruik als gebedshuis. Bij aanvang van het proces was de situatie in de gemeente nog onduidelijk. Wel was bekend dat een aantal kerkeigenaren problemen ervaren en vragen hadden met betrekking tot de exploitatie van het kerkgebouw; het zinvol blijven gebruiken en de mogelijkheden voor ander gebruik met het oog op de exploitatie.

2. PROCES EN LEESWIJZER

2.1 PROCES

Een kerkenvisie is vormvrij. Gemeente Aa en Hunze heeft de wens om een totaalbeeld te krijgen van de kerkgebouwen binnen de gemeentegrens, als belangrijke voorwaarde voor een passende invulling van de kerkenvisie. Het proces van de totstandkoming van de kerkenvisie voor gemeente Aa en Hunze kent daarom twee fasen: een inventarisatiefase en een verdiepingsfase.

Het doel van de inventarisatiefase was om inzicht te krijgen in de stand van zaken per kerkgebouw, en tevens in de opgaven waar de eigenaren voor staan inzake de instandhouding van het kerkgebouw. Hiertoe zijn gesprekken met de kerkeigenaren in de desbetreffende kerkgebouwen gevoerd. Er is gesproken over vraagstukken en uitdagingen die een relatie hebben tot de instandhouding van de kerkgebouwen.

De tweede fase is besteed aan het verdiepen van bewustzijn omtrent het thema kerkenvisie met belanghebbenden. Hier is eerst gefocust op de ambtelijke organisatie en de diverse beleidsterreinen die een rol (kunnen) spelen in de ontwikkelingen en vraagstukken van kerken. Daarnaast is deze fase ingezet om de relatie met kerkeigenaren te verdiepen en thema's te behandelen welke tijdens de eerste fase als behoeften naar voren kwamen. Ontmoeting, bewustwording en kennis delen speelde hierin een centrale rol. Van deze bijeenkomsten is een verslag als bijlage toegevoegd aan deze Kerkenvisie.

2.2 LEESWIJZER

Hoofdstuk 3 bevat een samenvatting en analyse van de inventariserende gesprekken. Hier zijn de problemen, vragen en opvallende zaken opgesomd. In hoofdstuk 4 wordt vooruitgeblikt op onderwerpen en trends die verband houden met de instandhouding van de kerkgebouwen en daaropvolgend vraagstukken, denkrichtingen en oplossingsrichtingen. In hoofdstuk 5 worden inzichten gedeeld van de bijeenkomsten die in de tweede fase van het proces omtrent de kerkenvisie hebben plaatsgevonden. Dit hoofdstuk sluit af met een advies voor mogelijke vervolg stappen.

3. SAMENVATTING EN ANALYSE GESPREKKEN

3.1 DEELNEMENDE KERKEN

De volgende kerken hebben deelgenomen aan gesprekken in fase 1 van de kerkenvisie:

Naam	Adres	Functie	Denominatie	Status
Magnuskerk	Kerkbrink 1, 9467 PH Anloo	Religieus	Protestants	Rijksmonument
Heerencompagnie	Greveling 117, 9654 PP Annerveenschekanaal	Cultureel en maatschappelijk	Nederlands Hervormd	Rijksmonument
Protestantse kerk	Vaart 5, 9514 AA Gasselternijveen	Religieus	Protestants	Rijksmonument
Kerkje van Gasselternijveen	Hoofdstraat 131, 9514 BC Gasselternijveen	Ontspanning, horeca en toerisme	Gereformeerd	Karakteristiek
Hervormde Kapel	Zuidlaarderweg 66, 9468 AG Annen	Cultureel en maatschappelijk	Gereformeerd	Karakteristiek
Protestantse kerk	Hoofdstraat 19, 9444 PA Grolloo	Religieus	Protestants	Rijksmonument
Protestantse kerk, het Witte Kerkje	Dorpsstraat 5, 9462 PJ Gasselte	Religieus	Protestants	Rijksmonument
Hervormde kerk	Kloosterstraat 2, 9463 PR Eext	Cultureel en maatschappelijk	Nederlands Hervormd	Rijksmonument
Protestantse kerk	Broek 7, 9511 PR Gieterveen	Religieus	Nederlands Hervormd	Rijksmonument
Jacobuskerk	Kerkbrink 5, 9451 AL Rolde	Religieus	Protestants	Rijksmonument
Het kleine kerkje	Broek 2, 9511 PT Gieterveen	Cultureel en maatschappelijk	Vrijzinnig	Provinciaal Monument
Dorpskerk	Brink 8, 9461 AS Gieten	Religieus	Protestants	Rijksmonument
Bethlehemkerk	Schoolstraat 23, 9461 AA Gieten	Zorg	Gereformeerd	N.v.t.
Evangelisatie kapel	Dorpsstraat 18, 9462 PL Gasselte	Wonen		Karakteristiek

Het merendeel van de kerken die nog een kerkelijke functie hebben, zijn aangesloten bij de Protestantse Kerk Nederland (PKN). De PKN is geen eigenaar van de kerkgebouwen. De gebouwen zijn van de kerkgemeenten. Zie voor meer informatie paragraaf 4.3.4.
De volgende kerken hebben niet deelgenomen aan de inventarisatie. Gegevens zijn opgehaald middels deskresearch en meegenomen in de samenvatting en analyse.

Licht en Kruis	Bareveld 10, 9512 SB Nieuwediep	Wonen	Gereformeerd	N.v.t.
Kandelaar	Zuidlaarderweg 69, 9468 AA Annen	Dierenarts	Gereformeerd	N.v.t.

3.2 SAMENVATTING GESPREKKEN

Bij de instandhouding van kerkgebouwen spelen verschillende onderwerpen een belangrijke rol. Deze onderwerpen zijn als leidraad gehanteerd tijdens de gesprekken:

- Cultuurhistorie en bijzondere kwaliteiten;
- Gebruik;
- Onderhoud;
- Inkomsten;
- Uitdagingen;
- Informatiebehoefte.

Deze paragraaf bevat een beknopte samenvatting van de antwoorden per onderwerp.

3.2.1 Cultuurhistorische gebouwen en bijzondere kwaliteiten

De meeste kerken die zijn geïnterviewd voor de kerkenvisie hebben een, door het rijk erkende, monumentale status. Typerend voor de kerken is hoe de Drentse geschiedenis zich laat uiten in de kerkgebouwen. De meeste kerken, veelal zaalkerken, hebben een sobere uitstraling, staan in of vlak bij de dorpskern, en reflecteren de tijd waarin ze werden opgericht. Dit was veelal in een tijd dat Drenthe een arme bevolking had, die de wens had om te kerken in een daarvoor geschikt gebouw. Met behulp van Rijkswaterstaat konden deze mensen een kerk bouwen, hier komt de ingeburgerde term ‘Waterstaatskerk’ vandaan. Hiernaast is het typerend dat er in de gemeente Aa en Hunze evangelisatie kerkjes en kapellen te vinden zijn. Dit getuigt van de wens, en ook de taak die men in het Christendom voelde, om het woord van God te verspreiden tot in de kleine dorpen om zo mensen te bekeren.

3.2.2 Gebruik van de kerken

Wat opvalt, is dat er relatief veel kerken een nieuwe bestemming hebben gekregen in de gemeente Aa en Hunze; in totaal 9 van de 16 kerken. Twee kerken hebben een woonbestemming gekregen, één kerk heeft een maatschappelijke bestemming gekregen en is in gebruik door een collectief van systeem therapeuten, twee kapellen zijn (waarschijnlijk) in gebruik als opslag/ hobby ruimte en vier kerkgebouwen hebben een (semi)openbare functie behouden. Het betreft een kerk met groepsaccommodatie, een kerk met B&B, een horecagelegenheid en zaalverhuur. Daarnaast zijn twee kerken overgenomen door Stichting Oude Drentse Kerken (SODK), met een inzittende commissie die activiteiten organiseert en zorgdraagt voor het algemeen beheer van de gebouwen.

Het grootste deel van de kerkgemeenten, namelijk vijf van de zeven kerken, ziet meerwaarde in het organiseren van nevenactiviteiten. Velen ondervonden hierin hinder van de lockdowns en proberen het organiseren van nevenactiviteiten weer op gang te krijgen. Veel kerken stellen zich open voor kunstexposities, grote vieringen worden met het dorp gevierd en er worden activiteiten zoals markten, concerten en lezingen georganiseerd. De voornaamste beweegreden is de kerk openstellen voor het dorp. In enkele gevallen worden de activiteiten tevens

georganiseerd om extra inkomsten genereren, in veel andere gevallen worden nevenactiviteiten als ‘kostendekkend’ ervaren.

3.2.3 Onderhoud

De meeste kerken zijn in een redelijke staat van onderhoud. Kerken hangen onderhoud veelal op aan meerjarenonderhoudsplan (mjop) met advies van de monumentenwacht, wat tevens een voorwaarde is voor de SIM subsidie (Subsidie Instandhouding Monumenten). Klein onderhoud wordt veelal door vrijwilligers uitgevoerd. Het onderhouden van de buitenkant wordt het vaakst als uitdaging benoemd. Enkele kerken werken volgens de strategie ‘alleen hoognodig onderhoud uitvoeren’. Er zijn zorgen over groot en kostbaar onderhoud in de toekomst.

3.2.4 Inkomsten

Wat opvalt, is dat alle kerken die nog actief zijn met erediensten veelal leunen op bijdragen van leden. Ook leden die niet meer actief naar de kerk gaan, blijven doorbetalen. Van oudsher wordt dit gedaan om de kerk een warm hart toe te dragen, en ook om gebruik te kunnen blijven maken van de dominee en van de kerk voor bijvoorbeeld een begrafenis. Een andere beweegreden om geld te geven aan de kerk, is om het gebouw te behouden, hier betalen ook mensen uit de omgeving aan mee. Er wordt aangegeven dat de grootste giften van de oudere generatie komen, en dat het ledenbestand veelal 55+ is. Het vergrijzen en jaarlijkse teruggang van het aantal leden wordt gevoeld, zowel in de bezetting van de vrijwillige functies, als op de financiële balans; dit zal in de toekomst voor problemen kunnen zorgen.

Zeven van de veertien kerken hebben aangegeven extra inkomsten te verkrijgen uit het verpachten van landerijen, en in enkele gevallen ook het verhuren van vastgoed. Dit is een vaste inkomstenstroom.

Monumentale kerken maken veelal gebruik van de SIM subsidie. Slechts twee eigenaren van monumentale kerken maken (nog) geen gebruik van de SIM subsidie, omdat zij onderhoud zelf organiseren en daarbij niet gebonden willen zijn aan de eisen die worden gesteld binnen de SIM subsidie.

Wanneer het organiseren van activiteiten een hoofdzaak is, worden hier inkomsten uit verworven. Wanneer het organiseren van activiteiten bijzaak is, wordt er meestal ervaren dat dit slechts kostendekkend werkt. Op een enkele grootschalige eenmalige (of terugkerende) acties na.

3.2.5 Uitdagingen

Uit de gesprekken is gebleken dat alle kerken die nog in gebruik zijn voor erediensten te maken hebben met vergrijzing en daarmee terugloop van het ledenaantal. Hiermee is er ook de uitdaging om voldoende vrijwilligers en bestuursleden te mobiliseren. De twee voormalige kerken van Stichting Oude Drenthse Kerken vinden het ook een uitdaging om voldoende commissie leden aan te trekken. Enkel de drie kerken die volledig herbestemd zijn ervaren deze moeilijkheid niet.

Zoals beschreven ervaart de helft van de kerken het onderhoud als uitdaging. Hetzelfde aantal kerken ervaart ook de stijgende energiekosten als uitdaging, men minimaliseert het gebruik en ziet verder weinig verduurzamingsmogelijkheden. De overige kerken hebben nu nog een vast

contract bij de energieleverancier tegen een gunstige prijs, hier kunnen problemen ontstaan in de toekomst.

Slechts één van de zeven kerken die nog in gebruik zijn voor erediensten denkt actief na over de toekomst. De overige zes kerkgemeenschappen houden het motto aan 'zolang wij de broek nog op kunnen houden, redden wij ons wel.' Er wordt wel eens gesproken over de uitdagingen, en over de toekomst, alleen dat gesprek komt vaak moeizaam op gang en speelt enkel onder een beperkt aantal leden. Men ziet het nut er niet van in om naar de toekomst te kijken; 'het wordt toch altijd anders dan je van tevoren bedenkt.'

3.2.6 Informatiebehoefte

De kerkeigenaren hebben uiteenlopende vragen en behoeften. Wat unaniem naar voren kwam, is de behoefte aan korte lijnen met de gemeente. In veel gevallen wordt dit al als positief ervaren, in enkele gevallen moet dat vertrouwen opgebouwd worden. Een aantal kerken hebben nog nooit contact gezocht met de gemeente.

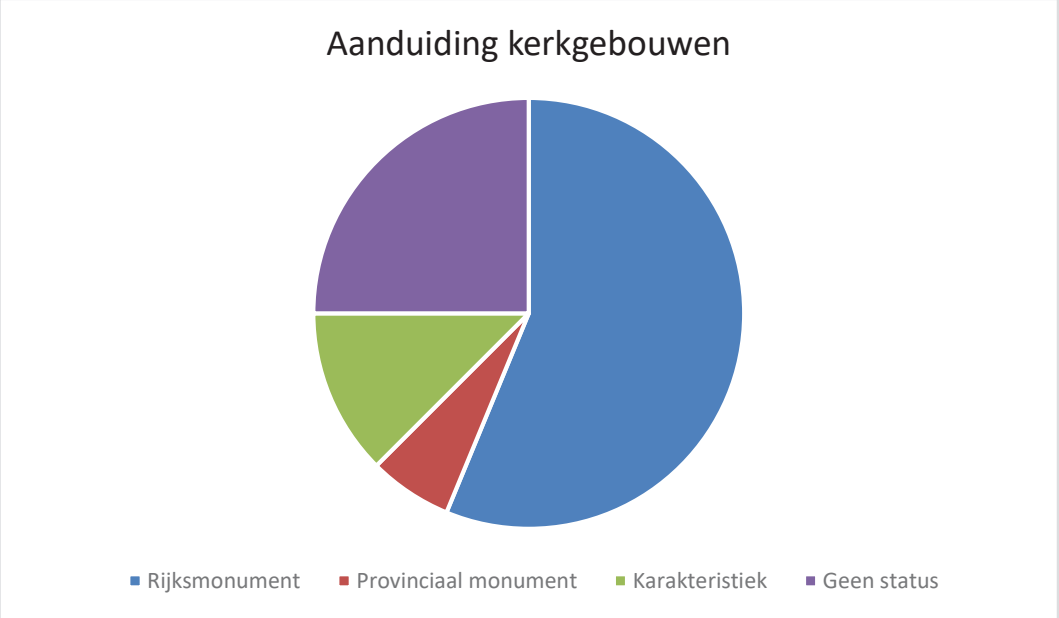
De kerken geven aan behoefte te hebben aan een gemeente als vraagbaak en als kennisnetwerker die de juiste lijntjes kan leggen met diverse specialisten. Verschillende onderwerpen komen hierbij naar voren.

- Er is behoefte aan meer informatie en advies over subsidiemogelijkheden.
- Er is een grote behoefte aan advies over mogelijkheden tot verduurzaming, vooral in relatie tot het behoud van monumentale waarden.
- Flora en fauna is ter sprake gekomen; eenmaal in verband met vleermuizen en tweemaal in verband met monumentale bomen.
- Er is een aantal kerken met vragen omtrent bouwkundig advies. Daarbij zijn er vragen rond de (on)mogelijkheden van de monumentale status.
- Twee kerken hebben behoefte aangegeven aan een stakeholdersbijeenkomst en kennisuitwisseling met andere kerken.
- Drie overige zaken kwamen ter tafel: advies rond aardbevingsschade, herbestemmen en winst maken.

3.3 ANALYSE VAN DE GESPREKKEN

Deze paragraaf betreft een analyse van de gevoerde gesprekken. De antwoorden van de individuele kerkeigenaren zijn vertaald in grafieken, welke inzicht geven in de huidige situatie van de kerken rond een aantal thema's. In de uitwerking is onderscheid gemaakt tussen kerken die nog in beheer zijn van de kerkgemeente en kerken met een nieuwe functie. De reden hiertoe is dat, op een aantal zaken na, kerkelijke en niet kerkelijke instanties die de kerken beheren of in eigendom hebben verschillende modellen van eigenaarschap en exploitatie kennen. Daardoor lopen ze tegen andere uitdagingen aan; zo maken subsidieregelingen en fondsen onderscheid tussen verschillende functies bij het toekennen van gelden.

In deze paragraaf wordt eerst geïnventariseerd hoeveel monumenten en karakteristieke gebouwen er in de gemeente zijn. Vervolgens wordt weergegeven hoeveel kerken een nieuwe bestemming hebben gekregen en welke kerken door de kerkgemeenten in gebruik zijn, waarbij een onderscheid gemaakt wordt tussen kerken mét en kerken zonder nevenfuncties. Hierop volgt een uitwerking en verdieping van de onderwerpen die in de samenvatting aan bod zijn gekomen.

In totaal heeft 63% van alle kerken, een monumentale status. Het betreft tien kerkengebouwen, verspreid over de gemeente. Dit is een belangrijke factor in de instandhouding van deze kerken naar de toekomst. Het duidt tevens op de verantwoordelijkheid en onderhoudsopgave die hiermee gepaard gaan voor de eigenaren (de instandhoudingsplicht). De gemeente is als bevoegd gezag verantwoordelijk voor toezicht en handhaving. Zie voor meer informatie over de mogelijke invulling van de rol als bevoegd gezag: https://www.cultureelerfgoed.nl/binaries/cultureelerfgoed/documenten/publicaties/2016/01/01/instandhoudingsplicht-rijksmonumenten.-een-handreiking-voor-gemeenten/instandhoudingsplicht_rijksmonumenten_weba.pdf

Twee kerken zijn door de gemeente aangemerkt als 'karakteristiek'. Hierdoor is er dialoog tussen kerkgemeente en gemeente Aa en Hunze over de instandhouding van deze kerken, is gewaarborgd dat de kerken niet zomaar gesloopt kunnen worden, en zijn wijzigingen aan de buitenzijde omgevingsvergunningplichtig, zie ook hoofdstuk 4. De gemeente Aa en Hunze heeft bij vergunningsaanvragen van gebouwen met een karakteristieke aanduiding extra aandacht voor de beeldbepalende elementen van het gebouw.

De aanduiding 'karakteristiek' heeft echter ook beperkingen in de mate van toezicht op het onderhoud en op de investeringsbereidheid van de eigenaar. De eigenaar krijgt geen subsidie voor de instandhouding van de kerk. Hierdoor hoeft er ook geen meerjarenonderhoudsplan aanwezig te zijn en worden er, in principe, geen inspecties door de monumentenwacht uitgevoerd. Er is daardoor ook nauwelijks tot geen controle op de staat van het onderhoud van het object en hoeft de eigenaar zich niet te verantwoorden over uitgevoerde en geplande werkzaamheden. Het is te overwegen om na te gaan of eigenaren van kerken zonder status of met karakteristieke aanduiding open staan voor een gesprek over de mogelijkheden van een monumentale status.

Er zijn vier kerken, waaronder drie evangelisatie kapellen, die geen aanduiding hebben. Twee van de eigenaren hebben niet deelgenomen aan het proces van de kerkenvisie. Nog een risico van het ontbreken van een aanduiding is dat een nieuwe eigenaar het gebouw sloopt om een ander gebruik van het perceel te kunnen realiseren.

Vroeger waren er meer evangelisatiekerkjes in de kleine dorpen te vinden. Veel van deze evangelisatie kerkjes en kapellen zijn gesloopt. De overgebleven kleine kerkjes hebben geen monumentale status en zijn in particuliere handen. Ondanks dat deze gebouwen over het algemeen verscholen, en haast onopmerkelijk opgesteld zijn, dragen zij wel een belangrijk onderdeel van de ontwikkeling van het geloof in de gemeente Aa en Hunze uit. Twee van de vier eigenaren van dergelijke kerkjes hebben deelgenomen aan de gesprekken omtrent de kerkenvisie en blijk gegeven begaan te zijn met deze gebouwen.

Meer dan de helft van de kerken in Aa en Hunze is niet meer in gebruik voor kerkdiensten. Twee van deze kerken zijn in eigendom van de Stichting Oude Drentse Kerken (SODK). Deze stichting heeft als doelstelling om de kerk in haar originele staat te behouden met een open functie van en voor het dorp. Een lokale commissie zorgt voor de invulling van het programma en het dagelijks beheer.

De overige kerken zijn in particuliere handen. Voordeel van particulier gebruik kan zijn dat er een gezonde en toekomstbestendige exploitatie is opgezet, waarmee de betreffende kerk naar de toekomst toe in stand wordt gehouden. Denk bijvoorbeeld aan duurzaam gebruik zoals wonen. Een nadeel kan zijn dat, zeker wanneer het gebouw geen monumentale status heeft, de gemeente weinig grip heeft op de ingrepen die een dergelijke eigenaar maakt aan of in het gebouw.

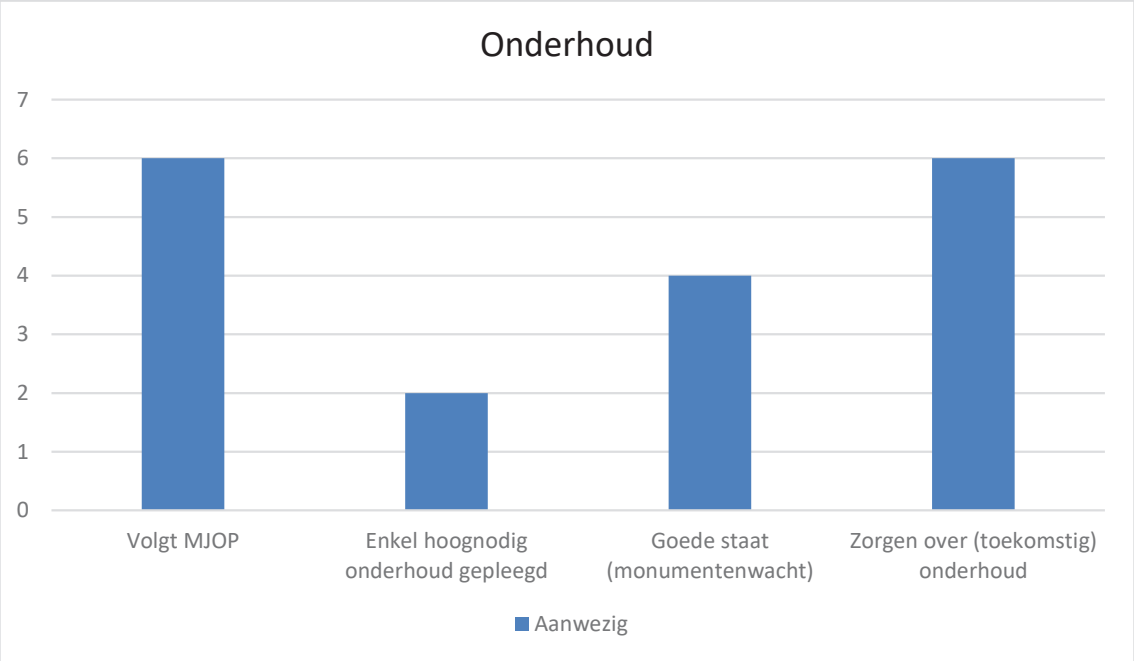
Zeven kerken zijn nog in beheer en eigendom van kerkelijke gemeenten. Hier is het van belang om te monitoren of de kerkgemeenten het beheer en de exploitatie van het kerkgebouw kunnen blijven verrichten in de toekomst. Zoals deze analyse toont, kampen de kerkgemeenten met een vergrijzend bestuur en ledenaantal. Hierdoor kunnen inkomsten ook rap teruglopen. Het lijkt geen toekomstbestendig model. De vraag is hoe hiermee om te gaan, en hoe gemeente Aa en Hunze hierop kan inspelen.

Kerkgemeenten geven in de meeste gevallen aan dat zij er ‘voor het dorp zijn’. Dit gebeurt in de vorm van het openstellen van het gebouw of daadwerkelijk een helpende hand bieden. Een deel van de kerkgemeenten organiseren nevenactiviteiten. Dit stimuleert verbinding met het dorp, levendigheid en biedt de kerk kansen bij het aantrekken van nieuwe leden. Kerkgemeenten zien ook koppelkansen met de dorpshuizen, in steeds meer gevallen wordt er samengewerkt met de dorpscommissie. Wat in deze fase nog niet is onderzocht, is hoe de dorpsbewoners de kerk ervaren. Komt die overeen met de kerken, namelijk als beschikbare en laagdrempelige plek? Dit zou in een vervolg in beeld gebracht kunnen worden.

3.3.1 ANALYSE KERKEN MET KERKELIJKE FUNCTIE

Zoals eerder benoemd, verschillen herbestemde kerken en kerken die nog als zodanig in functie zijn op diverse fronten van elkaar. Daarom zijn ze in de verdere analyse apart benaderd.

In totaal is gesproken met alle zeven kerken die nog in eigendom en gebruik zijn van kerkgemeenten.

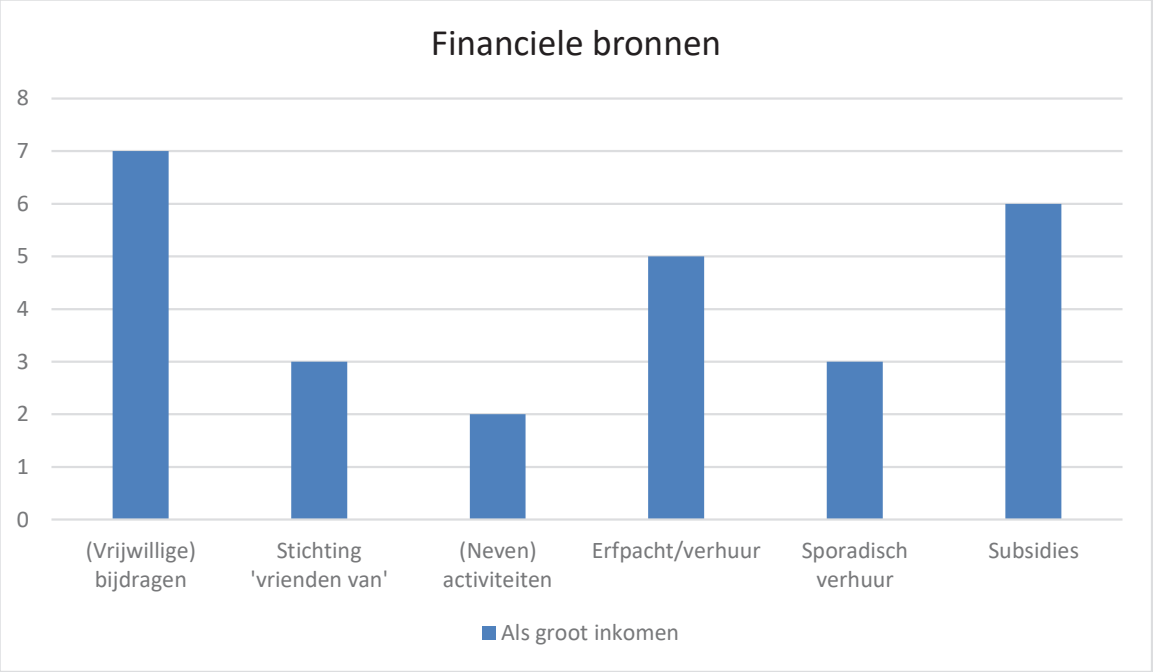

Alle zeven kerkengemeenten zijn eigenaar van een monumentale kerk. Dit zorgt voor een onderhoudsplicht, kostbaar onderhoud, en ook subsidie voor de instandhouding van de monumenten.

Op één kerk na volgen alle kerkgemeenten een meerjarenonderhoudsplan. De monumentenwacht maakt een inspectierapport en hiermee wordt het plan opgesteld en wordt passende instandhoudingssubsidie aangevraagd. Met de instandhoudingssubsidie (SIM) is er een extra impuls om de adviezen van de monumentenwacht op te volgen. Daarnaast biedt het kans op toezicht op de uitvoering van de werkzaamheden. Hiermee wordt onderhoud van de kerken zo goed als gewaarborgd. Het advies luidt hiermee ook om de kerkgemeente die nog geen gebruik maakt van de regeling te informeren over de voordelen hiervan. Deze kerkgemeente had zorgen geuit over de verplichtingen en beperkingen die hiermee gemoeid zouden kunnen gaan, maar staan er wel voor open.

In ieder geval twee van de vijf kerken met meerjarenonderhoudsplan werken volgens de strategie ‘enkel hoognodig onderhoud’. Deze strategie heeft als risico dat deze kerken in de toekomst geconfronteerd worden met groot en kostbaar onderhoud. Vier van de zeven kerken hebben aangegeven dat het kerkgebouw in (redelijk) goede staat verkeerd. Dit is aangegeven door de monumentenwacht en houdt ook in dat er geen groot onderhoud op de korte termijn op de planning staat.

Er is één kerk die geen zorgen heeft geuit over toekomstig onderhoud. In het gesprek kwam naar voren dat de kerkgemeenschap ruim voldoende financiële middelen bezit om in onderhoud te voorzien. Een punt van zorg van deze kerkgemeente is de beschikbaarheid van goede aannemers. De overige kerken hebben zorgen geuit over toekomstig onderhoud. Dat geldt voornamelijk voor de buitenkant van het gebouw. Met de huidige markt als ongewisse is er onzekerheid over de kosten die dergelijk groot onderhoud met zich mee kan brengen.

Bij deze verkennende gesprekken zijn geen begrotingen gedeeld. De verhouding tussen de inkomstenbronnen is aangenomen uit de gesprekken, en dient gelezen te worden als interpretatie daarvan.

Het gegeven dat kerkengemeenten grotendeels leunen op vrijwillige bijdragen en giften is een punt van zorg. De vraag hierbij is hoe lang dit model houdbaar is en of kerkgemeenten flexibel genoeg zijn om andere inkomstenbronnen aan te boren wanneer het ledenaantal terugloopt.

Extra bezit draagt bij aan de toekomstbestendigheid van de kerk. Vijf kerkgemeenten verhuren en/of verpachten structureel; dan gaat het om de pastorie en/of landerijen en in enkele gevallen een bijgebouw. Dit biedt een structureel inkomen wat bijdraagt aan de instandhouding van het kerkgebouw.

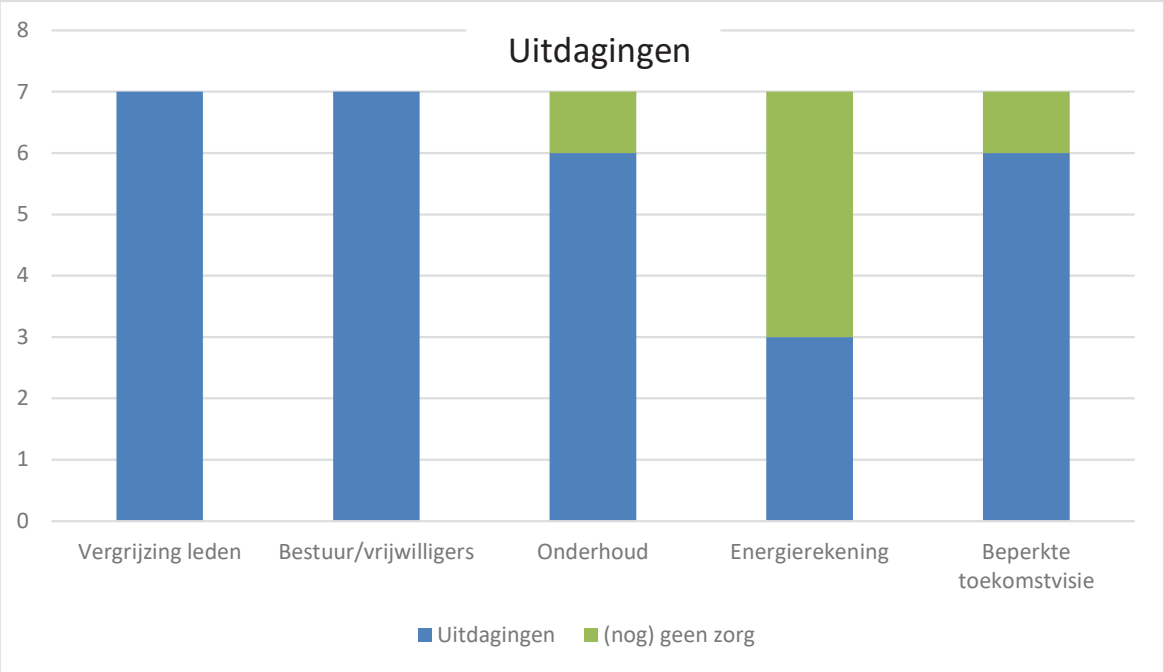
Slechts drie kerkgemeenten hebben aangegeven de kerk en/of bijgebouwen te verhuren. Hierin zou in de toekomst een mogelijkheid kunnen liggen voor extra inkomsten. Beperkingen die

worden ervaren zijn; hoge stookkosten bij verhuur van de kerk, niet willen concurreren, beperkte inzetcapaciteit van vrijwilligers en wanneer elke zondag een dienst is, kunnen er geen langdurige projecten een plek krijgen in de kerk. Elke zaterdag moet de kerk weer opgeruimd worden, en dat wordt als beperkend ervaren. Er zijn voorbeelden van kerkgemeenten die samen werken en samen kerken, waardoor er meer flexibiliteit is voor het verhuren van de kerken. Dit is (nog) niet aan de orde in Aa en Hunze.

Slechts twee kerkgemeenten hebben aangegeven geld te verdienen aan nevenactiviteiten, wat verder gaat dan het dekken van de kosten. De overige kerkgemeenten willen hier, over het algemeen, geen commerciële houding in aannemen. Ze blijven graag zo dicht mogelijk bij een charitatieve houding, en vragen dus geen of weinig geld aan bezoekers. Er worden beperkingen ervaren die sterk overeenkomen met de verhuur van de gebouwen; het organiseren van voldoende vrijwilligers, het aantrekken van voldoende bezoekers, niet willen concurreren met andere ondernemers en het dorpshuis en de hoge stookkosten die nauwelijks opwegen tegen de opbrengsten. Deze beperkingen kunnen als onderwerpen worden meegenomen in de tweede fase van de kerkenvisie.

Drie kerken hebben, naast de kerkgemeente, een zelfstandige stichting welke zich bekommert om de instandhouding van de kerk. Een dergelijke stichting is een vehikel dat buiten de kaders van de religieuze instanties kan opereren. De stichtingen halen extra geld op middels giften, het aanschrijven van fondsen en het organiseren van activiteiten. Als bijkomstig voordeel lijkt het de achterban van de kerk groter en dynamischer te maken. Ze worden immers door de stichtingen in staat gesteld om te doneren aan de kerk als gebouw (hun geliefde gebouw), in plaats van aan de kerk als instituut.

De inkomstenbron uit (instandhoudings-) subsidies is toegelicht in de alinea over het onderhoud van de kerken. Er is slechts één kerk die niet gebruik maakt van de subsidie. Dat is een gemiste kans, omdat dit, naast de extra inkomsten, ook voorziet in extra aandacht voor (meerjarig) onderhoud.

De vergrijzing van leden, waarbij de oudere leden de grootste vrijwillige bijdragen geven aan de kerk, baart ook zorgen in relatie tot de financiële instandhouding van kerken naar de toekomst toe. Zoals in de vorige paragraaf over inkomstbronnen is genoemd, is leunen op het ledenbestand geen houdbaar model voor de lange termijn. Een ledenbestand van 55+ers kan over 20 jaar bijvoorbeeld gehalveerd zijn. Wat voor exacte impact dit op financieel vlak heeft, is nu nog geen harde uitspraak over te doen, met de reden dat er geen inzicht in begrotingen is verschaft. De vaak uitgesproken verwachting is dat kerkgemeenten bij een teruglopend ledental het spaargeld moet gaan aanboren.

De bestuurlijke uitdaging van kerkgemeenten geeft ook de nodige onzekerheid over de toekomstbestendigheid van de huidige formatie. Er wordt opgemerkt dat kerkgemeenten met een tekort aan bestuursleden en vrijwilligers minder flexibel zijn in het organiseren van activiteiten en in het organiseren van andere inkomsten, zoals het verhuren van de kerk. De formatie van besturen zelf wordt ook als uitdagend ervaren. Een kerkbestuur draagt onder meer zorg voor het onderhoud van de omvangrijke kerkgebouwen, en is daarmee een belangrijke factor in de instandhouding van de kerk.

In de analyse van het thema ‘onderhoud’ wordt ingegaan op de uitdagingen van de kerkgemeenten omtrent dit thema. Opmerkelijk is dat de kerkgemeenten de stijgende energiekosten nog weinig benoemen wanneer het gaat om de uitdagingen van de toekomst. Voor nu worden oplossingen voornamelijk gevonden in het beperken van gebruik van de grote ruimten in de winter. Er worden beperkingen ervaren met het verduurzamen in verband met de monumentale status, hier is wel behoefte aan advies. Veel kerkgemeenten hebben nog een voordelige regeling voor het gas. Wat hiermee in de toekomst gaat gebeuren, is nog onzeker.

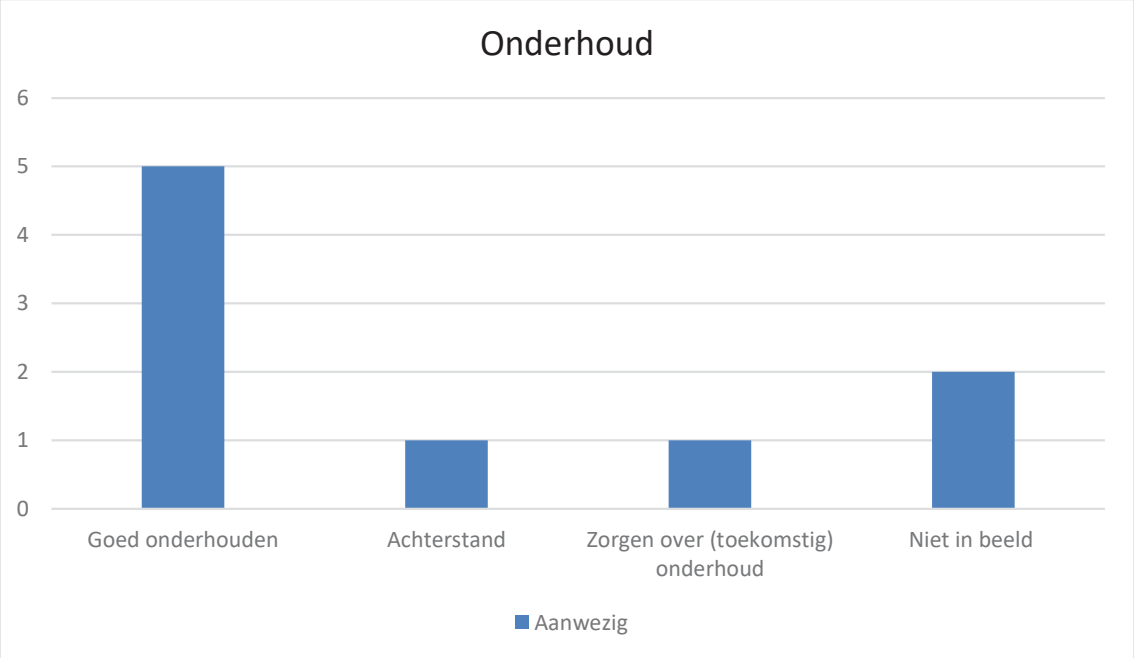
Wanneer het gaat over de toekomst hanteren de meeste kerken als stip op de horizon een termijn van 5 tot 10 jaar, vaak ook opgehangen aan het MJOP. Het gegeven dat – op één uitzondering na – kerkgemeenschappen niet tot nauwelijks praten en nadenken over een langere termijn baart zorgen. De tendens hierbij is dat kerkgemeenschappen doorgaan tot de

bodem van de financiële pot in zicht komt en problemen zich beginnen op te stapelen. Wanneer dat het geval is, zijn de mogelijkheden voor het vinden van een nieuwe eigenaar nihil, zeker het vinden van een eigenaar die respectvol met het erfgoed van de kerk omgaat. Zo hanteert SODK bijvoorbeeld als beleid dat een kerk een bruidsschat dient mee te krijgen wanneer deze overgaat naar de stichting. Deze bruidsschat stelt hen in staat de nodige onderhouds- en restauratiewerkzaamheden uit te voeren, en de kerk in stand te houden als plek voor de gemeenschap.

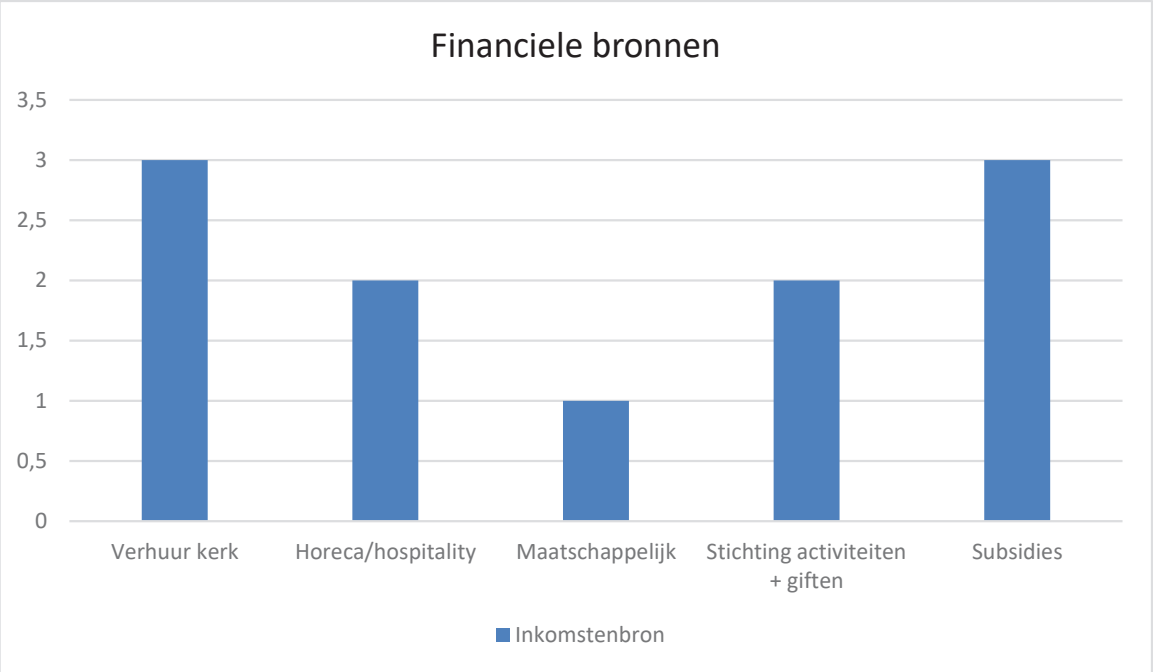
3.3.2 ANALYSE KERKEN MET EEN NIEUWE FUNCTIE

De kerken met een nieuwe functie zijn zeer uiteenlopend in gebruik en in gebouw. Het gaat om drie monumenten, twee gebouwen met karakteristieke aanduiding en vier gebouwen zonder aanduiding.

Er is gesproken met zeven kerkeigenaren, twee kerkeigenaren van kerkgebouwen zonder aanduiding hebben niet gereageerd op het verzoek tot een gesprek.

De kerken die actief gebruikt worden, verkeren in goede staat. Vier van deze kerken hebben een publieke functie en worden om deze reden goed onderhouden. Eén eigenaar heeft zorgen over groot (onverwacht) onderhoud. Twee kerken zijn bij dit schrijven niet in beeld, waardoor het niet mogelijk is om een uitspraak te doen over de huidige staat van onderhoud. Zoals eerder benoemd is het een risico dat deze gebouwen geen status hebben; mogelijkheden voor toezicht houden zijn beperkt.

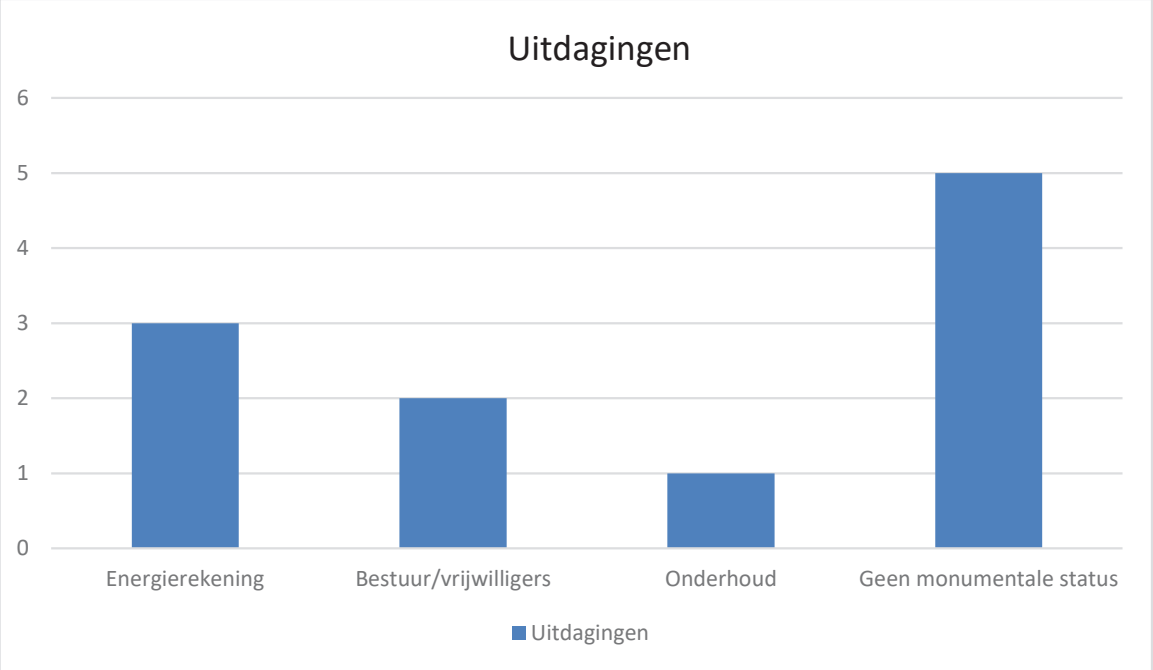

Vijf van de negen kerken met nieuwe functie zijn actief met het verwerven van inkomsten. De overige vier kerken zijn in particuliere handen en slechts in gebruik als (uitbreiding van) woning of opslag. Van deze vijf kerken maken drie gebruik van de mogelijkheid om de ruimten te verhuren aan derden. Ook in deze gevallen is de sporadische verhuur een bijzaak naast andere uitbating en/of activiteiten, en het verzamelen van giften die zorgen voor de hoofdinkomsten.

De karakteristieke waarden en het uiterlijk van de kerk blijken uitermate geschikt voor de horeca en hospitality branche (wanneer functioneel bruikbaar te maken hiervoor). De beleving van deze gebouwen dragen bij aan dergelijke concepten.

Een maatschappelijke invulling zorgt voor een stabiele instandhouding van het kerkgebouw. In dit geval betreft het een psychologenpraktijk.

De drie kerken met een monumentale status maken gebruik van instandhoudingssubsidie.

De herbestemde kerken lopen ook tegen uitdagingen aan, vergelijkbaar met de uitdagingen die kerkgemeenten ervaren. Twee kerkeneigenaren hebben niet deelgenomen aan de gesprekken en hiervan zijn dus geen uitdagingen bekend.

Er is zorg over het ontbreken van de monumentale status, om redenen zoals eerder in deze analyse aangegeven bij paragraaf 3.3 alinea ‘aanduiding kerkgebouwen’. Dit wordt echter niet zo zeer als zorg voor de eigenaar beleefd als wel een zorg over het behoud van deze kerkgebouwen naar de toekomst toe voor de gemeenschap.

Ten minste drie van de vijf kerken die deelgenomen hebben aan de gesprekken over de kerkenvisie hebben zorgen geuit over de (stijgende) energielasten en het energie-slurpende karakter van het kerkgebouw. Er wordt nagedacht over mogelijkheden tot verduurzamen, al zijn deze vaak kostbaar en kunnen ze ook nog een ingrijpende impact op beeldbepalende elementen van het kerkgebouw hebben.

Eén kerk met karakteristieke aanduiding ervaart als uitdaging het kunnen ophoesten van de hoge kosten van onderhoud en de kosten die gepaard gaan met het behoud van de elementen die vallen onder de karakteristieke aanduiding. De karakteristieke aanduiding gaat niet gepaard met een subsidieregeling die daarin ondersteunt. Dit geeft financiële onzekerheid voor de eigenaar.

De lokale commissies van SODK hebben aangegeven dat het een uitdaging is om een bestuur en voldoende vrijwilligers bij elkaar te krijgen.

4. NABESCHOUWING EN VOORUITBLIK

De gesprekken met kerkeigenaren hebben de dialoog met de gemeente geopend. De verzamelde informatie en gegevens zijn verkennend van aard en geven geen diepgaand inzicht in de huidige situatie van de kerken. Zo zijn er bijvoorbeeld geen begrotingen en jaarafrekeningen gedeeld. Daarnaast zijn er onzekerheden rond de stijgende gas- en bouwprijzen die nog niet goed overzien worden. Er is dus geen harde prognose te stellen over het aantal kerken dat in de komende jaren haar functie verliezen. Er zijn geen signalen afgegeven dat op korte termijn kerkgebouwen hun kerkelijke functie zullen verliezen.

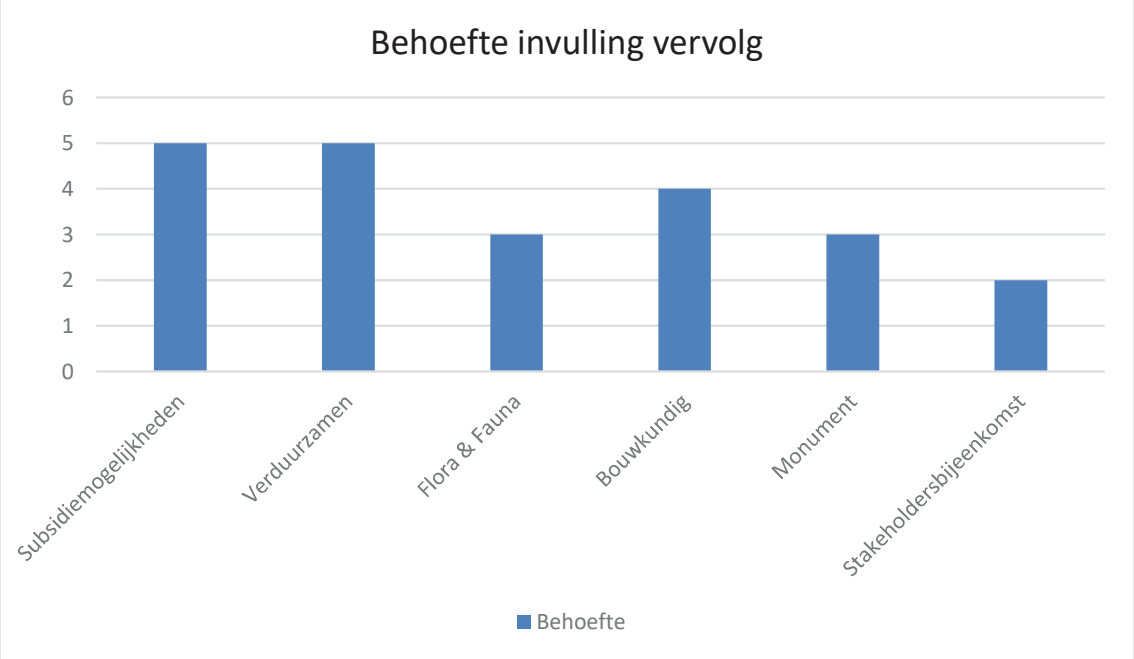
In dit hoofdstuk worden de uitdagingen en adviezen uit voorgaand hoofdstuk opgesomd. Daarnaast worden een aantal aanpalende onderwerpen en ontwikkelingen benoemd en beschreven die van invloed kunnen zijn op de instandhouding van de kerkgebouwen. Hierbij zijn vragen geformuleerd die mogelijkerwijs behandeld kunnen worden in de volgende fase van de kerkenvisie. Tevens zijn voor een aantal van deze ontwikkelingen enkele ‘oplossingsrichtingen’ benoemd. Op sommige daarvan kan de gemeente inspelen.

4.1 SAMENVATTING

Deze paragraaf geeft een samenvatting weer van de opgehaalde uitdagingen, en behoeften voor de invulling van het vervolg van de kerkenvisie, aangevuld met adviezen.

4.1.1 Behoeften invulling vervolg

In de gesprekken kwamen een aantal behoeften naar voren waarin de gemeente mogelijk een adviserende en/of faciliterende rol kan spelen in de toekomst (zie ook paragraaf 3.2.6).

4.1.2 Uitdagingen en adviezen kerkeigenaren opgesomd

- Zeven kerken zijn nog in beheer en eigendom van kerkelijke gemeenten. Hier is het van belang om te monitoren of de kerkgemeenten het beheer en de exploitatie van het kerkgebouw kunnen blijven verrichten in de toekomst.

- Informeer de kerkgemeente die nog geen gebruik maakt van de instandhoudingssubsidie (SIM) over de voordelen ervan en denk mee in de mogelijke obstakels die deze kerkgemeente ervan weerhoudt dit aan te vragen.

- Slechts twee kerkgemeenten hebben aangegeven geld te verdienen aan nevenactiviteiten, in tegenstelling tot enkel het dekken van de kosten. De overige kerkgemeenten willen hier, over het algemeen, geen commerciële houding in aannemen. Ze blijven graag zo dicht mogelijk bij een charitatieve houding, en vragen dus geen of weinig geld aan bezoekers. Er worden beperkingen ervaren zoals; het organiseren van voldoende vrijwilligers, het aantrekken van voldoende bezoekers, niet willen concurreren met andere ondernemers en het dorpshuis en de hoge stookkosten die nauwelijks opwegen tegen de opbrengsten. Deze beperkingen zijn belangrijke onderwerpen voor de tweede fase van de kerkenvisie.

- Slechts drie kerkgemeenten hebben aangegeven sporadisch ruimten te verhuren. Hierin zou in de toekomst een mogelijkheid kunnen liggen voor extra inkomsten bij de overige kerken.

- De kerkgemeenten kampen met een vergrijzend bestuur en vrijwilligers. Hierdoor kunnen inkomsten rap teruglopen, want ze zijn minder flexibel in het organiseren van activiteiten en in het organiseren van andere inkomsten, zoals het verhuren van de kerk. Tevens komt daarmee instandhouding van het gebouw op de tocht. De vraag is hoe hiermee om te gaan, en of en op welke wijze gemeente Aa en Hunze hierop kan inspelen.

- Het gegeven dat kerkengemeenten grotendeels leunen op vrijwillige bijdragen en giften is een punt van zorg. De vraag hierbij is hoe lang dit model houdbaar is en of kerkgemeenten flexibel genoeg zijn om andere inkomstenbronnen aan te boren wanneer het ledenaantal terugloopt.

- Denk aan een rol voor SODK van het Drents Landschap. De stichting zet zich in voor het behoud van de waardevolle boegbeelden van de Drentse cultuurgeschiedenis, maar is daartoe enkel in staat als de kerk een bruidsschat meekrijgt.

4.2 CONTEXT GEMEENTE AA EN HUNZE

Instandhouding van de kerkgebouwen is niet alleen een zaak van de eigenaren en kerkbesturen. Voor het realiseren van de daadwerkelijke instandhouding dient de stand van zaken die geschetst is in hoofdstuk 3 bekeken te worden vanuit het bredere perspectief van de gemeente Aa en Hunze en trends en ontwikkelingen van haar dorpskernen. De vraag hierbij is welke rol de gemeente op zich kan nemen. Denk daarbij aan het maken van een denkomslag naar een integraal perspectief, rolopvatting en het invulling geven aan die rol. In fase 2 kan hier vorm aan gegeven worden.

Hieronder worden enkele onderwerpen aangehaald die binnen de invloedsfeer of context van gemeente Aa en Hunze liggen. Deze opsomming is niet uitputtend.

4.2.1 Aanduiding 'Karakteristieke gebouwen'

Gemeente Aa en Hunze voert geen gemeentelijk monumentenbeleid. In plaats daarvan wordt de aanduiding 'karakteristieke gebouwen' gehanteerd in bestemmingsplannen. De definitie hiervan luidt als volgt:

> "Een 'karakteristiek gebouw' is een bouwwerk, dat vanwege haar cultuurhistorie of architectuur opvalt. Voor de aanduiding 'karakteristiek gebouw' in een bestemmingsplan of nota welstandsbeleid komen bouwwerken in aanmerking die niet middels de Monumentenwet worden beschermd, maar waaraan op lokaal niveau belang wordt gehecht vanwege de verschijningsvorm (beeldwaarde) en/of de cultuurhistorische waarde. De gebouwen hebben betekenis voor de karakteristiek van het dorps- of landschapsbeeld ter plekke. Zij zijn het waard om behouden te blijven en in geval van wijziging verdienen zij een respectvolle behandeling, waarbij rekening wordt gehouden met het oorspronkelijke karakter."

In een bestemmingsplan krijgen karakteristieke gebouwen een bouwblok overeenkomstig de actuele maatvoering en vorm. Voor zowel wijziging als sloop is een omgevingsvergunning nodig, waarbij het college van B&W een belangenafweging maakt tussen de cultuurhistorische en/of beeldwaarde van het gebouw ten opzichte van de overige aspecten. Het advies van de commissie van onafhankelijke deskundigen (Commissie voor de Ruimtelijke Kwaliteit Aa en Hunze 2022) speelt hierin een belangrijke rol.

Binnen de scope van deze inventarisatiefase is geen analyse gemaakt van de invloed van deze beleidskeuze ten opzicht van een gemeentelijke monumentenstatus als beleidskader, op de instandhouding van kerkgebouwen, en wat de essentiële verschillen daartussen zijn. Wel maken de interviews duidelijk dat er aan de aanduiding 'karakteristiek' geen subsidiemogelijkheid voor de instandhouding van de kerk gekoppeld is. Daardoor ontbreekt een stimulans tot het (laten) opstellen van een meerjarenonderhoudsplan, en een financiële prikkel voor het inzetten op het behoud van de karakteristieke onderdelen. Daarnaast ondervangt de aanduiding onvoldoende het toezicht op het behoud van beeldbepalende elementen. De aanduiding verplicht bijvoorbeeld de eigenaar niet om monumentale ramen aan te houden, terwijl deze wel een essentieel onderdeel zijn van de kerk.

In enkele gevallen hebben eigenaren van kerken zonder status of met karakteristieke aanduiding aangegeven open te staan voor een gesprek over de mogelijkheden van een monumentale status.

4.2.2 Trends ontwikkeling dorpen

Onderzoek naar de trends van de ontwikkeling van de dorpen binnen gemeente Aa en Hunze maakt geen onderdeel uit van deze inventarisatiefase. Hieronder worden enkele onderwerpen aangeraakt die vermoedelijk van invloed kunnen zijn op de instandhouding van de kerken in de toekomst.

Op dit moment is nog onduidelijk hoe de dorpen, en daarbij ook de rol van de gemeente, zich zullen ontwikkelen in de toekomst. Gaat er sprake zijn van krimp, leegloop, vergrijzing? En welke impact heeft dit op de diverse voorzieningen in de dorpen? Wat voor rol kunnen kerken spelen in dorpen waar voorzieningen verdwijnen? Of is de verwachting juist dat voorzieningen naar de dorpen toekomen, welke in de kerken kunnen worden ondergebracht? Moeten kerken (sterker) onderdeel worden van het krimp-beleid?

Wat de gesprekken wel duidelijk maakten, is dat de kerken onlosmakelijk verbonden zijn met de dorpen en voor haar inwoners van groot, voornamelijk sentimenteel, belang zijn. Een trend is dat kerken hun functie voor het dorp herontdekken. De deuren gaan open, de dominee wordt ingezet voor iedereen uit het dorp, niet alleen de kerkleden, er is aandacht voor armoede en eenzaamheid, en er wordt ingezet op activiteiten voor het dorp. De vraag is in hoeverre de dorpelingen de kerk als een laagdrempelige en open plek ervaren. Hier kan nader onderzoek naar gedaan worden. De gemeente kan een verbindende rol innemen in het identificeren van koppelkansen om de sociaal-maatschappelijke functies te verstevigen die de kerken veelal al hebben. Denk daarbij aan sociaal-maatschappelijke thema's zoals eenzaamheid, sociale cohesie en vluchtelingenopvang. In fase 2 kan aandacht gegeven worden aan het koppelen van beleidsdomeinen, opgaven die op de gemeente en de dorpskernen afkomen en de opgaven van de kerken.

4.3 KERKSPECIFIEKE THEMATIEK

Deze paragraaf beschrijft enkele thema's die direct van invloed zijn op de instandhouding van de kerkgebouwen, en waar laaghangend fruit te plukken is.

4.3.1 Financieel

De tendens van vergrijzing van leden van kerkgemeenten heeft een negatieve invloed op de balans. Hoe vangt de kerk het terugdringen van dit – in vele gevallen – hoofdinkomen van kerken? Wat is een financieel houdbaar model richting de toekomst? Het opstellen van een liquiditeitsschema kan inzichten opleveren en besluitvorming stimuleren.

Goede voorbeelden kunnen hierbij helpen. Denk bijvoorbeeld aan de Nieuwe kerk Zierikzee die onderdeel uitmaakt van Stichting Oude Zeeuwse Kerken. De doelstelling van de beherende stichting is om het gebouw beschikbaar te stellen aan kerkgenootschappen uit Zierikzee en Schouwen-Duiveland en maatschappelijke organisaties. Daarnaast huren privépersonen en private instellingen het gebouw voor het organiseren van evenementen. Daarbij streven ze naar een passend gebruik van het gebouw, zoveel mogelijk in overeenstemming met zijn aard. In het vervolg van de kerkenvisie kan hiermee contact worden opgenomen, als inspiratie voor de kerken in Aa en Hunze

4.3.2 Duurzaamheid en energieverbruik

De kosten van energieverbruik worden door kerkeigenaren als zorg bemerkt. Daarbij wordt het gebouw, en dan vooral gebouwen met monumentale status, als beperkend ervaren wanneer het gaat over verduurzamingsmogelijkheden. BOEi is al enige tijd bezig met dit thema (verduurzamen van kerkgebouwen) en erkent deze uitdagingen en beperkingen. Oplossingen worden pragmatisch en lokaal gezocht. In de volgende fase kan hier aandacht aan besteed worden.

4.3.3 Bestuursvormen kerken

Zowel de kerkgemeenten als de kerkcommissies van SODK gaven aan dat het moeilijk is om het bestuur te vullen. Voor incidentele bijeenkomsten zijn vrijwilligers vaak wel te organiseren. Er wordt gesignaleerd dat met name kerkleden onder de 40 jaar oud geen verplichtingen voor de lange termijn willen aangaan. Kan een andere manier van het organiseren van taken en verplichtingen hier een antwoord op bieden? Denk daarbij aan het verspreiden of anders beleggen van de 'zware' taken. Wellicht kan er extra ondersteuning vanuit een accountant gefaciliteerd worden. Er zijn ook modellen te bedenken waarin samenwerking wordt aangegaan met externe partijen zoals het onderwijs. Hierbij is het ook interessant om te verkennen hoe de jongere generatie aangehaakt kan worden, zowel in bestuur, als deelnemer van de kerk- en/of het verenigingsleven. Dit thema kan onderdeel uitmaken van de volgende fase van de kerkenvisie.

4.3.4 PROTESTANTSE KERK NEDERLAND

Protestantse kerken zijn aangesloten bij de landelijke Protestantse Kerk Nederland (PKN). Deze kerken werken met een centraal Financieel Rapportage en Informatie Systeem (FRIS). Hier houden de lokale kerken hun ledenbestand, afrekeningen en begrotingen in bij. Er is financiële controle om te voorkomen dat gemeenten aan de grond raken, het landelijke PKN springt bij als adviseur. Hierdoor wordt faillissement voorkomen. Er is een solidariteitsfonds als ondervang voor zeldzame situaties.

Wanneer een kerkelijke gemeente wordt opgeheven, worden gemeenteleden lid van naburige kerk(en), en bezit gaat mee naar de naburige kerkgemeenten. Het bezit is namelijk niet van de landelijke PKN en ook niet van de individuele leden; het bezit is van de kerkgemeente. Soms raken leden van opgeheven gemeenten verspreid over vier tot vijf gemeenten in de buurt. Er wordt dan een vergadering georganiseerd om hierin te bemiddelen en tot een verdeelsleutel te komen. De kerkgemeente bepaalt zelf wat er met het kerkgebouw gebeurt; verkopen, naar een stichting of houden voor minimaal gebruik, zoals vieringen en begrafenissen.

De landelijke PKN onderschrijft dat er een bestuurlijke uitdaging ervaren wordt bij lokale kerkgemeenten. In de landelijke kerkorde (waar alle protestantse kerken zich aan dienen te houden) is vastgelegd dat beslismacht niet bij één persoon ligt, macht moet goed verdeeld worden. Er is een minimaal aantal mensen in de kerkenraad nodig zodat de bestuurskracht op sterkte is. Wanneer hier een tekort ontstaat, springt de landelijke PKN bij door te kijken of er iemand vanuit een ander lokaal kerkbestuur kan inspringen of door te zorgen voor een extra toeziend oog vanuit de regionale commissie of landelijke organisatie.

Kortom, de landelijke PKN is geen eigenaar van kerkgebouwen en heeft hier ook geen zeggenschap over. Wel is de landelijke PKN een belangrijke partij in de instandhouding van kerkgebouwen, daar zij kan meekijken en meedenken met lokale kerkgemeenten.

De landelijke PKN is een product van een fusie en ziet sindsdien veel lokale fusies, en een continue secularisatie. Door de ontkerkelijking verliest de landelijke PKN zo'n 60.000 leden per jaar. Er zijn landelijk onderzoeken gedaan met prognoses over het aantal kerkgebouwen dat in de toekomst haar functie verliest. Wellicht dat op basis van deze prognoses een uitspraak voor de protestantse kerken in gemeente Aa en Hunze gedaan kan worden. Vanuit de PKN zelf wordt geen uitspraak gedaan over verwachte ontwikkelingen bij lokale kerkgemeenten.

Geloof is en blijft een belangrijke bouwsteen voor de samenleving, is de visie van de PKN. Zo wordt er een toegenomen behoefte aan zingeving in de samenleving ervaren. Er zijn vanuit de PKN-acties om jongeren te betrekken. Een andere interessante ontwikkeling is de toename van immigranten kerken. De organisatie *Samen Kerken in Nederland* houdt zich hier mee bezig. Bij het schrijven van dit stuk is het nog koffiedik kijken wat betreft de komst van asielzoekers naar gemeente Aa en Hunze. Wel kan het gebruik van de kerken door asielzoekers vanuit Ter Apel of Oekraïense vluchtelingen als mogelijk toekomstscenario worden meegenomen.

5. TWEEDE FASE - VERDIEPING

Voor de tweede fase is ervoor gekozen om op basis van de in de eerste fase verkregen inzichten en verkende thema's in gesprek te gaan met belanghebbenden. De voortzetting van de kerkenvisieontwikkeling omvatte onder andere een interactieve bijeenkomst met kerkeigenaren, waarbij de focus lag op het delen van ervaringen, uitdagingen en ideeën met betrekking tot de toekomst van de kerken. Ook werden tijdens deze bijeenkomst workshops gegeven over onderwerpen die uit de gesprekken van de eerste fase naar voren zijn gekomen. Daarnaast werden gemeenteambtenaren van diverse beleidsterreinen samengebracht in een brainstormsessie, waarin de veelzijdigheid en de beperkingen van kerkgebouwen, de raakvlakken, als mede de mogelijke rol die verschillende beleidsterreinen kunnen spelen in de instandhouding van kerkgebouwen, maar ook de rol van de kerk voor de samenleving, werden verkend. Hierna een gedetailleerd overzicht van de inzichten, aanbevelingen en dynamieken die uit beide naar voren zijn gekomen.

5.1 BIJEENKOMST GEMEENTE AA EN HUNZE

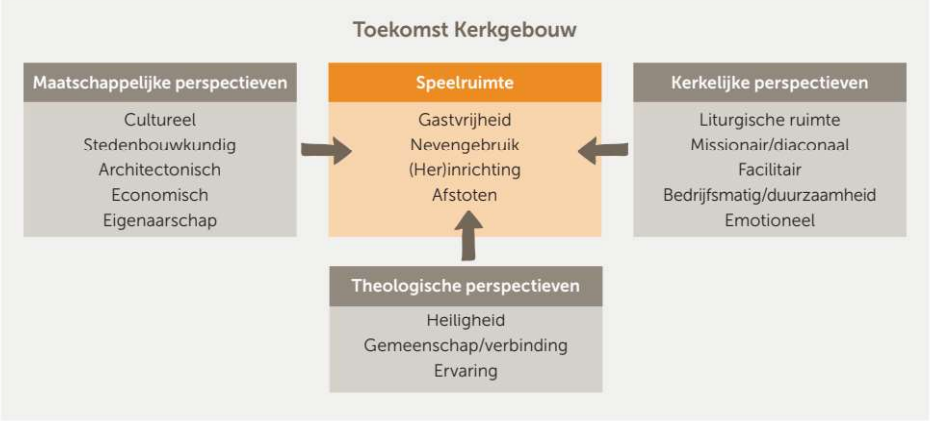
Er werd een brainstorm bijeenkomst georganiseerd binnen de gemeente Aa en Hunze. Tijdens de bijeenkomst was er ruimte om aandacht te besteden aan het koppelen van beleidsdomeinen, opgaven die op de gemeente en de dorpskernen afkomen en de opgaven van de kerken. Vertegenwoordigers van uiteenlopende beleidsdomeinen namen deel aan deze sessie. Deze insteek is gekozen omdat er uit onderzoek van de RCE is gebleken dat de kerkenvisie raakvlakken heeft binnen verschillende beleidsterreinen. En dat samenwerking tussen deze beleidsterreinen kan bijdragen aan het behoud van kerkgebouwen voor de toekomst en het verduurzamen van de rol van de kerken voor de gemeenschap.

De term ‘brainstorm’ bleek uiteindelijk de lading niet te dekken, deze bijeenkomst ging verder dan louter ideeën genereren. Een essentieel aspect was het bewustzijn van de waarde die kerken vertegenwoordigen voor de gemeente en de mogelijkheden die deze gebouwen bieden. Er werden koppelkansen ontdekt bij bijvoorbeeld aanvragen voor evenement ruimte als ook voor sociale ontwikkelingen in de dorpen. Tevens werden de potentiële rollen die de gemeente hierin kan vervullen verkend. Ook werd verkend hoe diverse afdelingen met elkaar samenwerken wanneer er bijvoorbeeld een herbestemmingsbehoefte is. Dit krijgt extra betekenis in het kader van de omgevingsvisie, waarbij de kerkenvisie vaak wordt beschouwd als een omgevingsvisie in het klein. De vele gezichtspunten en raakvlakken die samenkomen, maken dat de kerkenvisie niet alleen een strategie is voor de toekomst van kerken, maar ook een breder perspectief biedt op de leefomgeving van de gemeente. De bijeenkomst was niet alleen een uitwisseling van ideeën, maar dus vooral ook een moment van bewustwording van wat er speelt bij de kerken van Aa en Hunze en wat dit (kan) betekenen voor de gemeente. Niet alle vragen zijn beantwoord, en hoeft ook niet. De eerste stap in dit dialoog is gezet en heeft doorwerking gevonden.

5.2 BIJEENKOMST KERKEIGENAREN

De ontvangst door de gemeente, met het vertrouwde gezicht van de beleidsadviseur en de warme interesse van de wethouder, werd met waardering ontvangen door de kerkeigenaren die deelnamen aan de bijeenkomst. Het was een verbindend moment waarin gemeente en kerkeigenaren, en kerkeigenaren elkaar onderling, ontmoetten.
De deelnemende kerkeigenaren herkenden gemeenschappelijke uitdagingen, vooral met betrekking tot het vraagstuk van vrijwilligers. Het delen van diverse perspectieven werd als waardevol ervaren, waardoor er een gezamenlijk begrip ontstond.
De interactie tijdens de bijeenkomst was opmerkelijk; alle kerkeigenaren deden actief mee. Er ontstond nieuwsgierigheid naar de mogelijkheid om samen op te trekken, bijvoorbeeld door gezamenlijke programma's voor bruiloften aan te bieden, daar elke kerk zijn eigen specifieke kwaliteiten heeft.
Er zijn praktische handvatten en tips over verduurzaming en subsidiemogelijkheden gegeven. Hierbij viel met name de interesse in energiebesparing op. Er werden vragen gesteld, vooral over de mogelijkheid van advies op maat voor individuele locaties.
BOEi presenteerde 'Speelruimte gezocht' een model welke is ontwikkeld voor de PKN. Dit sluit aan bij de leefwereld en overwegingen van kerkgemeenschappen wanneer er wordt nagedacht over exploitatiemogelijkheden. De 'speelruimte' van de deelnemende kerkeigenaren werd op speelse wijze onderzocht door middel van stellingen en het uitlokken van discussie. De interactie die dit teweeg bracht was opmerkelijk.

Bijvoorbeeld Stelling 5 '*Ik kijk met zorg naar de toekomst van onze kerk maar het lukt nog niet echt om in beweging te komen.* ' maakte een en ander los, diverse kerken reageerden op deze stelling. 'Een tekort aan ideeën en 'in beweging komen' is niet aan de orde!' Daar de kerkeigenaren al in beweging zijn of beweging aan zien komen, bijvoorbeeld door het voeren van verkennende gesprekken met lokale partijen. Wel is er zorgen over de houdbaarheid hiervan, omdat het veelal op de schouders van een klein groepje rust en het lastig is om nieuwe aanwas aan te trekken. Daarnaast is het een zoektocht naar balans tussen alles wat je wilt doen en qua capaciteit en financiële middelen kan doen.

Stelling 8 - *'Kerkgebouwen zouden weer meer publiek moeten zijn. Gebouwen van, voor en door de (dorps)gemeenschap.'* leverde frictie op en daarmee een boeiende uitwisseling van verschillende gezichtspunten. Daar een deel van de deelnemers ervan overtuigd is het openstellen van de kerk van toegevoegde waarde is, en ook een deelnemer aangaf dit juist als gevaar te zien. Hier gaat het om de authenticiteit van de kerkgemeenschap intact houden.

Eenieder gaat hier mee om op zijn eigen manier, en dit bepaalt mede de speelruimte die je als kerk hebt.

Het was mooi om te ervaren dat er ruimte en respect was voor ieders eigen beleving en beelden van de toekomst van de kerkgebouwen. In het kort was de bijeenkomst niet alleen een moment van dialoog, maar ook een stap in de richting van gedeelde inzichten en mogelijke gezamenlijke acties. Er zijn contactgegevens uitgewisseld en deelnemers gaven aan dat dergelijke bijeenkomsten voor herhaling vatbaar zijn. De gemeente heeft een enquête uitgedeeld om verdere feedback op te halen voor een mogelijk vervolg.

5.3 SAMENVATTING EN ADVIES VOOR VERVOLG

De recent geopende dialoog tussen de gemeente en de kerken heeft veelbelovende opbrengsten voortgebracht. Het initiatief om de gemeente als vast aanspreekpunt voor de kerken te positioneren, is goed ontvangen en heeft de toegankelijkheid van de gemeente vergroot. Het advies is om dit laagdrempelige contact te behouden en te versterken, waardoor een blijvende en constructieve verbinding ontstaat.
Het organiseren van bijeenkomsten om kerkeigenaren met elkaar in contact te brengen, is positief ontvangen. Het is raadzaam om dit momentum door te zetten met een terugkerend moment van samenkomen, om de uitwisseling van ervaringen en ideeën te bevorderen. Hierdoor wordt niet alleen de onderlinge betrokkenheid versterkt, maar ontstaat er tevens ruimte voor gezamenlijke initiatieven. Daarbij ontstaat er mogelijk een onderling vangnet waar problemen gesignaleerd worden.
Een volgende stap zou het verkennen van mogelijkheden kunnen zijn om kerken individueel te ondersteunen in hun specifieke vraagstukken. Dit kan gebeuren door de gemeente op te stellen als adviseur en/of door samenwerking met relevante stakeholders.

Om de bewustwording binnen de gemeente verder te verspreiden, wordt geadviseerd om interne communicatie over de kerkenvisie te verzorgen. Een praktisch middel hiervoor kan de ontwikkeling en verspreiding van een factsheet zijn, waardoor ambtenaren en betrokkenen snel en helder geïnformeerd worden over de kerkenvisie en de behaalde resultaten.
Tot slot is het aan te bevelen om de opbrengsten van de kerkenvisie te integreren in de beleidsontwikkeling met betrekking tot de omgevingsvisie. Door deze synergie ontstaat er een holistische benadering waarbij de belangen van de kerken worden geïntegreerd in het bredere gemeentelijke beleid.
Verdere doorwerking door de dialoog aan te halen bij relevante ontwikkelingen kan helpend zijn om bewustwording en het vinden van passende interventies te bevorderen.

KERKENVISIE
GEMEENTE AA EN HUNZE
INVENTARISATIE
& VERDIEPING

2 APRIL 2024

gemeente Aa en Hunze